

**ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ԺԱՅՈՍՓՈՐ ԴԱՄԲԱՐԱՆՆԵՐԻ
ԵՎ ԱՅԼ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԻ ՓՈԽԱՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ**

Թեև սովորաբար համարվում է, որ հին հասարակություններում կան մշակութային տարրեր, որոնք ազդում են հասարակության բոլոր նյութական արտադրանքների վրա, այնուամենայնիվ, դա ընդունելի չէ, հատկապես ճարտարապետության պարագայում: Շինության չափերը, հորինվածքը և հարդարանքը մեծապես պայմանավորված են նրա գործառույթով, առկա շինակությամբ, տեխնոլոգիայով, շրջակա միջավայրով և կլիմայով: Դա վկայում է, որ մարդու պատճառաբանված վերահսկողությունից վեր գոյություն ունեն գործոններ, որոնք ազդում են նրա ստեղծագործման ընթացքի, այսինքն՝ ճարտարապետական նախագծման վրա:

Ուրարտական գրեթե բոլոր դրամներն ու ամրոցները կառուցված են հեշտ պաշտպանելի վայրերում, սովորաբար բարձունքների վրա, որոնք ինքնին, իրենց ունեցած աշխարհագրական առանձնահատկության շնորհիվ կարեոր էին ռազմավարական առումով: Սակայն ոչ միայն ամրոցներն ու դղյակներն էին կառուցվում անառիկ վայրերում. հաճախ դժվարամատչելի դիրքեր էին ընտրվում և դամբարանների կառուցման համար: Չնայած վերին իջևող աստիճանաշարի առկայությանը՝ դժվարամատչելի էին և Վանի ժայռի վրա եղած դամբարանները, եթե փորձ կատարվեր նրանց մոտենալու ժայռի ստորոտից⁴⁶: Կայալի-դերեի մուտքն էլ անհասանելի բարձրության վրա է գտնվել: Դամբարանների մուտքերը, ինչպես տեսանք, ամուր փակված էին լինում: Դամբարաններն իրենք հաճախ խնամքով թողարկվել են, մասնավորապես, Ալթին-թեփեում, թերեւս նաեւ այդ նպատակով, դամբարանների վրա կերտվել են վերնակառույցներ⁴⁷:

Ինչպես արդեն ասվել է, դամբարանների ամենաակնառու առանձնահատկությունը ուղղանկյունաձև հորինվածքն է: Սա բնորոշ մի երևույթ է ընդհանրապես ուրարտական ճարտարապետության համար: Այս առումով բացառություն չէ և ամրոցաշինությունը: Կարմիր բլուրի (Թեյշեբախին) ամրոցը բաղկացած է ուղղանկյուն կտրվածքներ ունեցող պարսպի մեջ առնված քառակուսի և ուղղանկյունաձև սենյակներից, դահլիճներից ու միջանցքներից: Ուղիղ անկյուններ չեն կալմում միայն պարսպի արևմտյան ու հարավ-արևելյան հատվածները:

Ժայռափոր դամբարաններում խոտորված ուղղանկյունաձև դահլիճների առկայությունը պայմանավորված է ապառաժի բնական անհարթություններով, իսկ Կարմիր բլուրում՝ բլրի լանջի թեքությամբ: Ուղիղ անկյուններով օժտված պարիսպ կառույցն անհարթ մակե-

րությունի վրա ավելի դժվար է, իսկ պաշտպանունակությունը՝ ավելի փոքր (նկ. 20)⁴⁸: Կարմիր բլուրի և այլ ուրարտական ամրոցների հատակագծերին⁴⁹ ուղղված հպանցիկ հայացքն իսկ ակնհայտ է դարձնում այն հանգամանքը, որ եթե տեղանքը թույլ տար, նախընտրելի կլինեին բացառապես ուղղանկյունաձև հորինվածքները: Ամրոցների պարիսպների շատ մանրամասեր, ինչպես օրինակ, ռեմնահեցերն ու շարվածքի քարերը, ուղղանկյունաձև են, այդպիսին են և դամբարաններում պեղված որմնախորշերից շատերը: Ուրարտական տաճարների հատակագծերն էլ ունեն քառակուսու կամ ուղղանկյան ձև⁵⁰, իսկ ամրոցների պարսպական շինությունները, պահեստասենյակները, բնակելի ու վարչական նշանակության կառույցները հաճախ իրար հետ կապված են ուղղանկյունաձև սրահի միջոցով⁵¹:

Ուղղանկյունաձև հորինվածքի հետ առնչվող մյուս առանձնահատկությունը սենյակների առանկյունների՝ միմյանց նկատմամբ լուգահեռ-ուղղահայաց կողմնորոշումն է: Պալատական և վարչական շինությունների պարագայում նման կողմնորոշումը ձեռք է բերվում շնորհիվ այն բանի, որ ուղղանկյունաձև սենյակներն ունենում են ընդհանուր պատ:

Կարմիր բլուրի քաղաքատեղիի առաջին բնակելի տները փաստորեն չեն համապատասխանում այս սկզբունքին: Մ. վան Լուին կարծիքով այս տները կառուցվել են անկաշկանդ, քանի որ փողոցների ցանցը դեռևս հաստատված չէր և չկային ուղեգծեր, որոնց համապատասխան դասավորվելի տները:

Հետագայում կառուցված շատ բնակարանների հատակագծեր նույնպես անկանոն են, քանի որ դրանք հիմնվում էին արդեն անկանոն հատակագիծ ունեցող տների մոտ և այդ տներով սահմանափակված տարածության մեջ⁵²:

Դամբարանների ներքին հարդարմանն ու ապահովությանը ուրարտացիներն անհամեմատ ավելի մեծ ուշադրություն էին դարձնում, քան արտաքինին: Օրինակ՝ Իչկալայի ներքին՝ նրբորեն մշակված ու հղկված պատերը շինության զուսպ հարդարված ճակատամասի հակադրությունն են:

Բազմաթիվ որմնախորշերի նախապես որոշված դիրքը և դամբարաններն ապահով փակելու հոգածությունը ևս ընդգծում են այս հանգամանքը: Թերեւս առարկության տեղիք կարող են տալ միայն Վանի դամբարանների արտաքին շքեղ հարդարանքը, չափա-

պանկ տպավորիչ աստիճանները, արձանագրությունները, որմնախորշերը և սանդղավանդակները:

Քիչ ուշադրություն էր դարձվում նաեւ դամբարանային կառույցների չիրնայող մասերի հայդարմանը: Օրինակ՝ Ալթին-թեփեում դամբարանների պատերի եւ առաստաղի քարերը արտաքին կողմից անմշակ են թողնվել՝ այն նկատառումով, որ, դամբարանի կառույցումից հետո հողով ծածկվելով, անտեսանելի պիտի դառնային: Մինչդեռ նույն քարերը ներսի կողմից խնամքով տաշվել են: Նույնը դիտվում է եւ Թոփրաք-կալեի տաճարում, որտեղ նույնպես շինաքարերի ներքին երեսները լավ մշակված են, իսկ արտաքինները միայն հպրատաշ ունեն^{53*}:

* Սա քարի մշակման յուրատեսակ, Հայկական լեռնաշխարհում միայն ուրարտական շինարվեստին բնորոշ գեղեցիկ ձև է, որը Հայաստանում երբեմն կիրառվում է և այժմ: Նման (հզրատաշ) քարեր դրված են նաև Արգիշթիսի իլի ու Դովրիի ուրարտական ամրոցների պատերի շարվածքներում:

Սակայն այս երեույթը բնորոշ չէ ուրարտական այլ տաճարների համար, որոնց պատերը թե՛ ներսի եւ թե՛ դրսի կողմից սովորաբար լավ մշակված էին լինում եւ Կուրկ չէին հարդարանքներից⁵⁴:

Ուրարտական ամրոցների պարիսպները արտաքին կողմից օժտված են որմնափեղկերով, իսկ ներսից հարթ են: Այդ պարիսպների վերին քարերի արտաքին շարը սովորաբար ատամնավոր ավարտ էր ունենում:

Բ. Բ. Պիոտրովսկին գտնում է, որ դամբարանային կառույցների շատ մանրամասեր Կուգադրեյի են վերհրկրյա շինությունների հետ: Մասնավորապես, ելներով դամբարաններին բնորոշ երկու տեսակի ծածկերի առկայությունից, նա ենթադրում է, որ վերերկրյա շինություններն էլ կարող էին ունենալ ինչպես հարթ, այնպես էլ թաղակապ առաստաղներ: Ընդ որում, հարթ ծածկերը կապվում էին գերաններով, որոնց վրա դրվում էին ավելի բարակ ձողեր, այս ամենը ծածկվում էր ճյուղերով, որոնց վրա էլ լցվում էր կավահողը: Նրա կարծիքով թաղակապ առաստաղները կառուցվում էին աղոււսից⁵⁵:

